

Живојин СТАНОЈЧИЋ
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

„БЕОГРАДСКА ЛИНГВИСТИЧКА ШКОЛА” А. БЕЛИЋА И КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК НАШЕГ ВРЕМЕНА *

Аутор указује на централни став Белићеве лингвистичке школе онако како се тај став остварује у анализама и самога зачетника ове школе, А. Белића, и следбеника школе. Рад указује на битне теоријске (па и прагматичке) ставове српских лингвиста XX века – А. Белића, М. Стевановића и Р. Бошковића о природи српског књижевног језика. Рад илуструје научну заснованост њихових схватања на два морфосинтаксичка детаља – на употреби неодређеног и одређеног облика придева и на употреби имперфекта, у дискурсу изабраних језичких стваралаца у нашој књижевности XIX и XX века. Рад је на бази ауторове синтезе резултата његових ранијих (и публикованих) истраживања чији је предмет био језик Иве Андрића. То чини и у поређењу Андрићевог дискурса са дискурсом П. П. Његоша – у истоме мисаоном домену, филозофском уопштавању, и то посебно у екстралингвистичком аспекту Андрићеве перцепције Његошевог језика, и са идејом потребе да се дијахронијски и синхронијски елементи у књижевном језику модерне епохе не раздвајају категорички.

Кључне речи: српски књижевни језик, А. Белић, М. Стевановић, Р. Бошковић, Вук Караџић, рејувенација, П. П. Његош, И. Андрић.

I

1. У смислу који означава наслов мога предавања, ја ћу вам изложити своју синтезу изведену из мојих објављених радова током друге половине 20. века и у првим деценијама овог, 21. века. Само ово предавање, са

* Овај рад читан је на пленарној седници „Научног скупа – Дело Иве Андрића” САНУ, одржаног 13–14. XI 2017. поводом 120. годишњице Андрићевог рођења, под насловом *Андрићев језички исказ – у светлу савремених му теоријских ставова о српском књижевном језику*. Аутор је изменио наслов рада и прилагодио га намени овог зборника.

своје стране – изведено је из мојег реферата читаног на Научном скупу САНУ посвећеном 125. годишњици рођења Иве Андрића (у новембру 2017. године).

И у својој уводној речи на поменутом скупу у САНУ, истакао сам да сам за свој приступ теми овако насловљеног реферата изабрао приступ материји (која чини део супстанце српског књижевног језика) у духу ставова три најзначајнија српска лингвиста у 20. веку који су проучавали природу српског књижевног језика и бавили се прагматиком његовог нормирања. Међу њима је и сам Александар Белић, за чије се име и везује рад ове школе.

Уопштено речено, то је, заправо – тумачење формирања правила која одређују језик у функцији културне комуникације у свакој културно развијеној језичкој заједници. Тај предмет, у аспекту општејезичких законитости, уосталом, био је и у центру пажње и чувене Прашке лингвистичке школе.

Узећу у обзир, дакле, лингвисте који су својим теоријским (и посебно прагматичким) приступима природи српског књижевног језика стварно обележили језичку науку о српском књижевном језику у XX веку. И то тако обележили да су њихови приступи и у овоме – већ увелико поодмаклом XXI веку – актуелна константа правог тумачења српског књижевног језика.

Мислим да је то и социолошки оправдано зато што и у другој половини 20. века, као сада (када се оправдава став да изградња књижевног језика – мора остати само на језику који настаје „ама баш сада”), остајем на ставовима А. Белића, М. Стевановића и уопште „Београдске лингвистичке школе”. Али на ставу оних који материји приступају чисто научно (без политичких примеса) и који сматрају – као нпр. Џон Лајонс (John Lyons) – да је у језику једна од језичких константи и правило дефинисано као „дијахронијско у синхронијском” у језику сваке генерације говорника датог језика. Оног правила, дакле, које доводи и до *рејувенације* језика.

Јасна илустрација тога јесте чињеница да се тако и у језику нове генерације говорника у једној језичкој заједници – појављују и елементи лексике и морфосинтаксе наслеђени из ранијих фаза развитка датог језика, нпр. и језик једног Шекспира (за енглески), и језик једног Дидроа или Волтера (за француски), и језик једног Достојевског (за руски), и језик Његошев (за језик српске варијанте српско-хрватског језика), и језик Шеное (за језик хрватске варијанте хрватско-српског језика). То је разумљиво и са аспекта социолингвистике, природно.

То су базни ставови *Александра Белића* (1876–1960) и његовог ђака и првог сарадника у периоду после II светског рата – *Михаила Стевановића* (1903–1991), као и став *Радосава Бошковића* (1907–1983), такође Белићевог

ученика и, за својим учитељем, најистакнутијег српског компаративисте у томе веку. Најлакше ми је да радим то на језику Иве Андрића, чиме је овај рад само уопштена синтеза мојих (већ објављиваних) истраживања језика овог великог нашег писца. Из тих радова узимам само неколико детаља из изабраних сегмената Андрићевог дискурса, предмета мога својевременог (сада углавном – и давног) лингвистичког истраживања.

2. У своме *Осврту на Белићево учење о језику*, проф. Михаило Стевановић истиче да је Белић „у своме раду на испитивању језика увек имао на уму целокупност језичких факата, све врсте језичких појава, све елементе језика, свеукупност те најверније слике материјалног света у коме човек живи и најуниверзалније манифестације човекова духа” (Стевановић 1959–1960: 16). Можемо рећи да се овакав Белићев приступ, који се, природно, показао најупечатљивије у његовом делу *О језичкој природи и језичком развоју* I–II (1941–1959), јасно и доследно исказивао у решењима која је он пружао било у теоријским одређивањима књижевног језика, било у практичним упутствима која су, заједно са радом других посленика на језичком пољу – књижевника, граматичара, наставника и других, стварала наш књижевни језик и његову норму. Оно што се из његових радова у домену нормирања књижевног језика, из проучавања историје нашег савременог књижевног језика од његовог почетка, тј. од 1818. године, и из његових проучавања стила наших писаца, од В у к а д о А н д р и ћ а, у погледу књижевног језика кристалише, Александар Белић је сажето и сигурно изложио и онда када је, проучавајући књижевни језик уопште, повезао настанак таквога језика и његове граматичке структуре са културним мишљењем, под чиме он разуме „мишљење у вези са предметима опште цивилизације”. И конкретно – о стварању нашег књижевног језика каже Александар Белић: „У другој половини XIX века... кроз књижевнике наш народни језик великог дела наше народне територије – ушао је дефинитивно у књижевни језик [...] Створиле су се могућности за даљи слободни развој нашег књижевног језика” (Белић 1951–1952: 6).

3. Говорећи о изградњи књижевног језика наши најкомпетентнији лингвисти, управо они који су писали дескриптивно-нормативна дела (граматике, речнике, правописе), а то су, у XX веку, пре свих несумњиво били А. Белић и М. Стевановић, увек су полазили од поставке да је основни извор језичке грађе која је релевантна за изградњу норме – језик добрих писаца белетристике. Природно, у својим граматикама дефиниције су базирале и на материјалу из језика научне, стручне, журналистичке комуникације, као и на језику реализованом у другим функционалним стилова. Али – основна грађа био им је језик, како су говорили, најбољих писаца лепе књижевности. Овакав се приступ може узети као безусловна премиса у истраживањима и у прагматици ова

два научника, па – за ову прилику, верујем – довољно је и само подсетити на Белићево упутство нашим историчарима језика да је управо језик таквих писаца грађа за историју савременог књижевног језика, те да се у њеном грађењу мора ићи „од писца до писца, од књижевне врсте до књижевне врсте” (Белић 1951–1952: 7).

4. Управо настављајући Белићево дело, и писац најпотпуније граматице српског језика XX века (тада *српскохрватског*) – М. Стевановић, и у својој прагматици, и у својим програмским расправама формулисао је сасвим јасан став у томе погледу: језик наших најбољих писаца представља „богату ризницу најсавршенијег средства за међусобно општење и комуникацију”, те као такав улази у језички фонд на основу којег се пишу наше дескриптивно-нормативне граматице (Стевановић 1964: 197).

А у горе описаном духу Белићевих и Стевановићевих учења, о Андрићевом језику написао сам (у својој докторској дисертацији, одбрањеној 1965, а објављеној 1967), позивајући се на Стевановићеву квалификацију, и ово: „Језик Ива Андрића, као и његово дело, представља несвршени, живи факат великог подухвата пишчевог да својим савременицима да, а будућим поколењима остави уметничку поруку о истинама живота, како га он види. Са лингвистичког гледишта, узет дакле као материја којој се приступа егзактно, и са гледишта односа пишчевог према њему,... језик Ива Андрића има апсолутно све атрибуте категорије коју наука одређује као ‘богату ризницу најсавршенијег средства за међусобно општење и комуникацију’...” (Станојчић 1967: 291). А то укључује и особине које проистичу из природе уметничке поруке, тј. из њене сталности и непроменљивости¹, с једне стране, и из оног дела комуникативног процеса који се у лингвистици назива перцепција поруке², с друге стране.

II

5. Навешћу вам неке од морфолошких и морфолошко-синтаксичких јединица које указују на пуну научну заснованост Белић–Стевановићевих

¹”Le message littéraire est caractérisée par le fait qu’on ne peut rien y changer, qu’il n’admet aucune substitution dès le moment où sa composition est achevée. Ceci le différencie non seulement des expressions non-permanentes, mais aussi des formes permanentes mais non-littéraires comme les manuels ou les traités scientifiques: ceux-ci sont l’objet de révisions; ils évoluent avec l’état des connaissances; ils peuvent s’améliorer; le message littéraire ne le peut... Cette inchangeabilité est indépendamment des facteurs historiques et accidentals, comme l’oubli dans lequel tombe telle oeuvre littéraire, plus tard retrouvée par le public: la discontinuité chronologique n’altère pas le message” (Рифатер 1961: 329).

²”L’ensemble du message participe du style, mais ce sont les effets qui lui donnent sa structure. Ce sont les éléments marqués qui permettent au lecteur de ‘reconaitre’ un style, et qui limitent sa liberté dans le décodage qu’il en fait: la stylistique est donc la partie de la linguistique qui étudie la perception du message” (Рифатер 1961: 340).

схватања природе српског књижевног језика. А термин (и појам) *природа* језика у новој лингвистици 20. века, заправо, значи – *систем / структура*.

Овде ћу данас говорити о формирању *српског књижевног језика*. Дакле, о формирању коме доприносе и најбољи наши писци. Уосталом, у томе и под овим термином сигурно је да се – објашњивом и најосновнијом логиком – мора подразумевати и језик којим се служи о б р а з о в а н и г о в о р н и к у језику разних сегмената живота тих говорника, а не само језик књижевних дела.

То је чињеница стварања књижевног (стандарног) језика уопште – и сигурно се не ставља у опозицију према чињеници да је основа тога језика народни, општи језик једног, просторно најширег, дијалекатског простора у датој језичкој заједници. У српском језику то је онај простор који је дефинисао Вук Стефановић Карацић почетком 19. века. И – изван сваке логике (па и оне коју намећу неки од српских лингвиста) јесте закључивати да се ту не подразумева само језик фолклорног карактера. Једноставно: почетком 19. века српски народ није имао толико разних друштвених сегмената које има данас, на пример.

У најопштијим цртама, указаћу, као на један од детаља, на употребу *краће форме придева* у дискурсу Иве Андрића. У осталом – то је тако формулисала Ирена Грицкат, у (скоро званичној, у САНУ) публикацији Јужнословенски филолог. Та употреба може се схватити као типичан индикатор чисто експресивне регулације, а то значи – циљне употребе у духу правила које је теоријски формулисала школа Прашког лингвистичког кружока. У језичкој прагматици код нас – то су најбоље реализовале граматике А. Белића и М. Стевановића. Полазећи са тога аспекта, разумемо и поступак оних писаца друге половине 20. века који оперишу целокупним инвентаром форми предвиђених нормирањем у вуковском духу, дакле предвиђених и свим нашим традиционалним граматикама. На првоме месту ту се сигурно налази језички израз Иве Андрића.

И видимо то, рецимо, и само на једном примеру пишчеве реализације циљног приступа морфологији српског књижевног језика у његовој употреби *краће форме придева*. Она је илустративна – за чињеницу пишчевог знања и прихватања морфосинтаксе в у к о в с к о г т и п а. А њу управо кодификују наше граматике 20. века базиране на Белић–Стевановићевим учењима. Али једновремено и кодификују и новине које развој језика доноси.

На пример, у прозном тексту И. Андрића „Травничка хроника” налазимо реченицу *Блештав и прозиран дан, сав од сунчева сјаја и небеске модрине, трепти над травничком долином*. Она се, сигурно с одређеним циљем, два пута јавља, потпуно идентична, у опису летњег дана, дакле као (скоро п е с н и ч к и) рефрен – на почетку тога описа, а онда на крају, после 9 страница прозног текста (Станојчић 1967: 48).

И свакако треба знати, управо и из учења Белића и Стевановића, да код таквих писаца као што је врсни зналац Вуковог језика – Иво Андрић, употреба краћих форми придева најчешће представља књижевно-уметничку (па према томе често и – *стилски обележену*) интерпретацију стања у народном говору оног дијалекта који је у основи вуковског типа књижевног језика. Она представља – њено нарочито истицање као народне, јер је као таква прихваћена управо у граматицима израђеним на Вуковом језику и стилу, који се сматрао узором (моделом) народног (фолклорног) типа наратије. Али оваква употреба значи и сврставање дублетних облика (*сунчева сјаја : сунчевог сјаја*) у облике савременог српског језичког израза, у овоме случају – једног у дублету као стилски маркираног.

Наравно, такав се поступак може видети и када се кратка форма придева појави и у стиховима књижевника дошлих у сферу Белићевог „београдског стила” и из других региона вуковске језичке зоне, као што је то код песникиње која пише стихове: *Волећи до последњег часа з е м н а / Срца људска су за равнодушност, / за заборав / увек спремна* (Максимовић 1983: 34) – у типичном примеру из песника овог периода (1945–1995), у којем је кратка форма употребљена због риме. И то од придева који у основном облику (номинативу једнине) чак и нема кратку форму. Речници, наиме, тај придев бележе само са дужом формом (*зѐмнй, -а, -о*, чији је генитив јед. м. р. облик са наставком *-ог*: *земног*, датив са наставком *-ом* итд.), а не и са кратком формом **земан* (*земна, земно*), чији би у стандардној српској морфологији облик генитива једнине м. р. био (...до часа) **земна*, датива и локатива једнине м. р. – (... часу) **земну* итд.

Описане морфосинтаксичке структуре, тврдим – никако нису ишчезле из језика најбољих писаца београдске језичке средине. Напротив, велики Иво Андрић их минуциозно одржава (увек – усклађујући их са контекстуелном ситуацијом коју носи језички израз датог текста), управо као и уопште београдски писци од потврђеног квалитета.

III

6. Проф. Радосав Бошковић био је компаративиста словенских језика чија је научна делатност била у домену морфологије (са творбом речи). Па ипак је у једној својој студији,³ писаној са компаративистичког аспекта, природно, процесе творбе речи пратио као базиране на семантичко-синтаксичким системима реченице, на њеном конституенту – синтагми.

³ Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници, *Јужнословенски филолог*, XV, Београд, 1936, 1–154.

И несумњиво је, као врсни познавалац семантичко-синтаксичких система словенских језика, приказујући улогу Ђуре Даничића у нормирању српског језика, у поглављу *Ђуро Даничић и књижевни језик наш*, компетентно могао да каже: „Књижевни језик [...] је књижевни језик и зато, и нарочито зато, што има своју синтаксу, своју структуру, своју физиономију...” Затим је, служећи се *формом негативне дефиниције*, опонирао томе језику, дакле – књижевном у смислу који је тако дефинисао – језик М. Миљанова, уз констатацију да је језик тога писца „још народни језик, још народски језик, још у малој мери књижевни језик: то је језик без организоване, синтаксички организоване сложене реченице... без конструкција и обрта типичних за књижевни језик” (Бошковић 1978: 190).

Р. Бошковић, на томе месту, у такву врсту језика сврстао је и Вуков почетни језички израз, и језик проте Матије Ненадовића, и – најзад – „и Његошев језик у оним случајевима у којима је тај језик израз моћнога црногорског колектива”. А онда је језгровито закључио: „И обрнуто: такав није језик ниједнога од доцнијих и данашњих писаца наших” (Бошковић 1978: 190).

13. При томе, остаје да се укаже и на други, ванјезички део целог питања. То је онај у којем је говорник у лингвистичком смислу (= писац у одређеном случају) – експлицитни носилац поступка. На тај елеменат управо указује литература која се бави системима који су у основи језичких померања у континуитету књижевног језика.

Михаило Стевановић, наследник Белићеве катедре и његов најближи сарадник, уопште па и у раду на нормирању српског књижевног језика, констатовао је чињеницу двоструког карактера – језичког и техничког, дакле – и екстралингвистичког, да се у Андрићевом роману „На Дрини ћуприја”, у првом издању од 1945. године налази „један једини пут употребљен *имперфекат* у реченици:

... и бледи од страха *посматра*ху опасну игру” (Стевановић 1963: 87 и Стевановић 1972: 90),

То је *облик имперфекта* који је у каснијим издањима⁴ – замењен обликом *презента*:

... и бледећи од страха, *посматра*ју опасну игру (НДЋ 1963, 214; НДЋ 1966, 250)

А знамо да имперфекат са семантичког аспекта носи идентичну основну информацију о *напоредности* радње (означене глаголом). Међутим,

⁴ Да наведемо само два: Просвете (Београд), Младости (Загреб), Свјетлости (Сарајево) и Државне заложбе Словеније (Љубљана) – ћирилицом, године 1963. и Свјетлости (Сарајево) – латиницом, 1966. године.

овде је тај облик – без остале имперфекатске конотације. Очигледно – и језичка стварност *Андрића-ствараоца* друкчија је у (техничком, дакле екстралингвистичком) периоду романа „На Дрини ћуприја” од оне која је била у првом његовом приповедачком периоду.

Наиме, Стевановић, узимајући у обзир екстралингвистички аспект, и закључује – „Ми тај облик налазимо у језику свих наших писаца XIX века. А уколико се залази у XX век... и имперфекат се све мање употребљава у књижевном језику” (Стевановић 1974²: 654–655).

У томе погледу – рекао сам својевремено – и Његошев се језик може узимати онако како се Шекспиров или Спенсеров језик узимају за енглески: као језик који собом актуализује, одн. поново оживљује извесне речи, и граматичке структуре, наравно, и уводи их, „понарођене”, у књижевни језик заснован на народном језику.⁵ Поготову то вреди за Андрићев језик, и у целини, и у језичком детаљу.

IV

Толико – сасвим уопштено, без детаља (који се подразумевају) – о изворима супстанције и структуре нашег књижевног језика, као што су то и Његошев, и Андрићев језик. Разуме се – не ја сâм, ни оригиналан. Ту су и Белић, и Стевановић, и Бошковић, па најзад и сами писци-ствараоци језика, наши савременици у XX веку – Андрић, Селимовић и многи други са својим тумачењима језика сопствених дела, са својим ставовима који поткрепљују уопштавања што их о српском књижевном језику формулишу лингвисти, посебно граматичари.

У границама које одређује ова (методолошка) реалност могу бити утврђивани језички детаљи који улазе и из других стилова у апстрактације које наше граматике дају. А када се узме у обзир да је од свих писаца као грађа за израду граматика узиман највише прозни текст, јасно је да је и тако описиван књижевни језик у довољној мери био и онај језик који је у општој (културној) употреби, дакле онај који се данас (у радовима многих лингвиста) назива стандардним језиком и (оправдано или не) у неком смислу одваја од онога што покрива термин књижевни је-

⁵ В.: Станојчић 2002: 15–29, тј. у смислу који Ст. Улман дефинише као: “It sometimes happens that a word which has fallen into disuse is revived and readmitted into literary language or even into ordinary speech. A number of obsolete terms, Shakespearean, Spenserian and others, were rejuvenated in this way by English writers during the Pre-Romantic and Romantic periods. The history of the word *glee* may serve as a warning that what may be an archaism in the usage of one generation may cease to be archaic for the next...” (Улман 1968: 171). Дакле, принципски исту формулацију даје и А. Белић кад говори о језичком стваралаштву појединаца – Гетеа, Пушкина, Шекспира, Толстоја, Његоша, Караџића, Мицкијевича, Словацког (в. А. Белић 1951: 19–21, 31, 45, 285).

з и к. Уосталом, тешко би се могло успешно доказивати (а да не буде само субјективно мишљење) да у језику једног модерног романа нема и елементарних других стилова, или – обрнуто – да у језику других функционалних стилова нема оних елемената општег књижевног језика који се налазе у текстовима књижевно-уметничког функционалног стила.

ГРАЂА

- И. Андрић, *Ех Ронто, Немири, Лирика*, Сабрана дела, Књ. XI, Просвета, Београд, 1981.
 Д. Максимовић, *Слово о љубави*, Београд, 1983.
 П. П. Његош, *Горски вијенац и Луча микрокозма*, Просвета, Београд, 1977.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрић 1981:** И. Андрић, *Вечна присутност Његошева*, Сабрана дела, Књ. XIII, Београд: Просвета.
Белић 1951: *Око нашег књижевног језика*, Београд: СКЗ.
Белић 1951–1952: А. Белић, О књижевним језицима, *Јужнословенски филолог*, XIX, 1–4, 1–16.
Бошковић 1978: Р. Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград: ЦАНУ.
Ивић 1957а: М. Ивић, Једно поређење Вуковог језика са нашим данашњим књижевним језиком, *Зборник за филологију и лингвистику*, књ. I, 114–126.
Јакобсон 1971: R. Jakobson, *Selected Writings*, II, The Hague-Paris.
Караџић 1966: В. Ст. Караџић, *Српска граматика* (уз Српски рјечник из 1818), Београд: Просвета.
Остојић 1997: Б. Остојић, *Прилози о Његошеву језику*, Никшић.
Рифатер 1961: M. Riffaterre, Vers la définition linguistique du style, *Word*, Volume 17, Number 3, New York, December 1961, 318-344.
Станојчић 1967: Ž. Stanojčić, *Jezik i stil Iva Andrića – Funkcije sinonimskih odnosa*, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Monografije knj. XI, Beograd.
Станојчић 1990: Ж. Станојчић, *Синтаксичке студије*, Никшић.
Станојчић 2002: Ж. Станојчић, Активно језгро књижевног језика и Његошев језик, *Гласник Одјељења умјетности*, ЦАНУ, Књига 20, Подгорица, 15–29.
Стевановић 1959–1960: Осврт на Белићево учење о језику, *Јужнословенски филолог*, XXIV, 15–48.

- Стевановић 1963:** М. Стевановић, Синтаксичка синонимика, њен карактер, улога у развиту језика и значај за проучавање стила писаца, *Књижевност и језик*, X/2, Београд, 1963, 81–95.
- Стевановић 1963–1964:** М. Стевановић, Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик, *Јужнословенски филолог*, XXVI, 1–2, Београд, 1963–1964, 73–150.
- Стевановић 1964:** М. Стевановић, Однос граматичара према норми књижевног језика, *Споменица*, Посебна издања САНУ, CCCLXVII, 26, Београд, 197–209.
- Стевановић 1972:** Глаголски облици као међусобне синтаксичке опозиције, *Јужнословенски филолог*, XXIX/1–2, 81–103.
- Стевановић ²1974:** М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик – Језички системи и књижевнојезичка норма – II. Синтакса*, Друго издање, Београд: Научно дело.
- Улман 1968:** St. Ullmann, *Language and Style*, Oxford.